

Малі фольклорні жанри у гуманістичному ставленні до особистості

У статті розглядаємо етнопедагогічні аспекти формування дошкільнят. Основну увагу звертаємо на роль малих фольклорних жанрів у гуманістичному вихованні.

Ключові слова: етносередовище, малі фольклорні жанри.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Україна – європейська держава. Щоб сформувалась в українців цивілізованість (а це стан життя), потрібно підняти у свідомості та серцях людей національну гідність, почуття гордості, першовартості, значимості національного менталітету (вдачі, звичок, характеру), пробуджуючи національну свідомість та патріотизм. Без цього не будуть народи світу поважати українську націю.

Усна народна творчість (фольклор) – могутній засіб виховання у дітей позитивних емоцій і якостей. Фольклорні твори несуть дитині радість, захоплюють змістом, силою впливу художніх образів, виразністю мови. Вони відкривають перед дитиною світ явищ недоступних без попереднього досвіду, допомагають їй орієнтуватись у навколишньому житті, пізнавати дійсність. Фольклор вчить спостерігати, мислити. Він збагачує почуття дитини, сприяє формуванню її характеру, закладає фундамент майбутнього світогляду, є важливим засобом гуманістичного виховання. Слухаючи оповідання чи казку, дитина живе життям героїв, стає учасником подій, співчуває позитивному героєві, засуджує зло.

Виклад основного матеріалу... Усній народній творчості значної ваги надавали як ряд науковців минувшини, так і сьогодення. Тарас Шевченко говорив: «Народність виховання передбачає такі стосунки людини зі світом, середовищем, народом, які відрізнялись незаангажованістю, свободою волевиявлення, повагою до особистості, ділової людини, великою любов'ю».

Коли ми звернемося до історії, то згадаємо слова видатного педагога К.Ушинського, який писав: «Виховання, коли воно не хоче бути безсилим, повинне бути народним.» Учений обстоював культу патріотизму, рідної мови, національної культури. Він стверджував про те, що кожен народ повинен мати свою національну систему освіти і виховання. К.Ушинський ствердив у науковій педагогіці термін «народна педагогіка», обґрунтував принцип народності, втілював ідеї народної педагогіки у суспільному вихованні. Просвітник О.Духнович перший в Україні видав підручник з народної педагогіки, в якому творчо розвинув ідеї народного досвіду виховання людини на принципах народності, демократизму та гуманізму. Значної ваги, працюючи в колонії ім.Дзержинського, надавав А.Макаренко, вводячи колоністів в українознавство. Він постійно дбав про тісний зв'язок виховного процесу з народною мудрістю, влаштовуючи посиденьки з чаєм та коржами, готуючи придане дівчатам, він присуспільнював вихованців до суто української дійсності. У 60-х роках ХХ ст. видатний педагог В.О.Сухомлинський етнопедагогічний компонент у авральній виховній процесі Павлишської середньої школи. І в цьому неоціненний внесок В.О.Сухомлинського у розвиток ідей народної педагогіки. Значимий внесок у етнопедагогіку вніс М.Стельмахович, який глибоко розкрив сутність народного виховання. Використання надбання народу, зокрема, усної народної творчості у здійсненні освітньо-виховного процесу педагогом, за словами українського етнолога Галини Лозко «спроможе в недалекому майбутньому відродити генетичний код українського народу, сформувати новий тип українця здатного вивести свою державу на світовий рівень культури» [2, с.321].

Значну роль у становленні особистості дошкільника відіграють малі фольклорні жанри, які вносять особливий колорит у дошкільне виховання. Це – пестушки й потішки, забавлянки, жартівливі пісеньки, небилиці, безкінечні казочки, заклички, примовлянки, лічилки, голосянки й мовчанки, дражнилки та мирилки, скоромовки та чистомовки, загадки, сміховинки, прислів'я, приказки та ін. Годі й перелічити усі різновиди, усе розмаїття художньої творчості, яку ми по праву вважаємо високохудожнім скарбом культури й мистецтва нашого народу, чия невичерпна талановитість, високе естетичне чуття й гострий розум і донині продовжують примножувати і збагачувати духовну спадщину, що нагромаджувалася віками.

Вплив зразків народної творчості, сповнених добра і любові, особливо великий у перші роки дитинства, коли формуються такі почуття та основні якості особистості, які надалі стануть фундаментом життя. Перші враження глибоко діють на психіку малюка, і увесь подальший його розвиток здійснюється під їхнім безпосереднім впливом.

З давніх-давен період новонародженості був пов'язаний з колисковими піснями, потішками, створеними матерями багатьох десятків поколінь. Їм властива темнична й сюжетна різноманітність, барвистість образів і думок. Це твори про саму дитину, про маму, про тварин і птахів, про найближчих людей. Вони відкривають дитині можливість через гру слів, звуків, словосполучень відчутти специфіку рідної мови, характерну для неї співучість, виразність, образність. Саме тому вивчення потішок у ранньому віці для дитини необхідне.

У колисанках, що прийшли з давніх часів, бринить материнська зажура, стогін надірваної важкою працею жінки-страдниці. Повільний ритм пісні, плавна мелодія заспокоювала дитя, а матері давала змогу виплакати свої жалі та болі. Ніжна колискова, не втрачаючи рис родинної інтимності, не раз набувала соціального звучання.

У колискових піснях відбиті мрії і сподівання матері на краще життя дитини, побажання їй здоров'я і щастя. Може, тому, що мати так гаряче прагне здійснення своїх надій, у колискових піснях часто звучить віра в магічну силу слова, віра, що піснею можна накликати спокійний сон, відгонити лихо («Ходить сон по долині») і що дитина, таким чином, виросте здоровою і щасливою. Колискові пісні відзначаються поетичністю, задушевністю і ліризмом. У них майстерно поєднано образи природи, навколишнього світу з мріями і почуттями людей. Метафоричні образи сну, дрімоти, постійні звертання до сил природи, домашніх тварин і птахів, вживання пестливих слів і виразів, повторень і звуконаслідувань надають цим пісням особливої принадності. Найперші уявлення про світ дитина одержує з колискових пісень. Українські колисанки відзначаються багатством зорових картин і образів, теплотою й щирістю материнських почуттів, лагідністю тонів, красою висловів. Якщо колискові пісні мають на меті приголубити, заспокоїти й, зрештою, приспати дитину, то поезія пестування, до якої належать пестушки, утішки, забавлянки, навпаки, закликає до діяльності. Вони є своєрідною формою емоційного спілкування дорослого з дитиною. Це коротенькі віршики чи пісеньки, які покликані розважати дитину, супроводжувати гру чи фізичні вправи з нею. Основне їхнє призначення зміцнювати дитину фізично й підтримувати її радісний, бадьорий настрій. Найбільш відома й поширена утішка – гра з пальчиками дитини «Сорока-ворона». Вона дає і перші моральні настанови дитині: не поважають того, хто не працює.

Щоб дитя фізично розвивалося, забавлянки супроводжуються різними рухами: для вправ з голівкою: «Печу, печу хлібчик»; для ніжок: «Кую-кую чобіток»; щоб навчити вставати: «Оце раз, оце два»; ходити: «Дибки, дибки!»; для купання: «Купалися ластів'ята». Окрему групу забавлянок становлять так звані «чукикалки» (або гуцикалки):

*Ой чук, чук, чук,
Наловив дід цук
Баба наварила,
Діда накормила.*

Значення забавлянок у віці немовляти неocenенне: вони мають практично-діяльну, виховну й мовленнєву функції. Повтори, звуконаслідування формують мовлення малюка.

До неocenених коштовностей українського фольклору належать прислів'я та приказки(паремії) – короткі влучні вислови, які в художній формі типізують різні явища життя. Вони є узагальненою пам'яттю народу, висновками з життєвого досвіду. У своїй сумі прислів'я та приказки становлять систему правил, якими людина має керуватися у повсякденному житті. Дошкільнят ці фольклорні жанри приваблюють яскравою грою слів, барвистістю мови, ритмікою. У поетичній формі вони зберігають і поширюють народну мудрість, досвід пізнавальної діяльності, є засобом впливу на думки та вчинки дітей. Що більше мова насичена прислів'ями, приказками, то вона образніша, яскравіша. «Від привітного слова язик не відсохне», «Лагідне слово і піч розтопить». Ті слова говорять самі за себе. «Незваний гість гірший татарина», «Нехай тому тряся, кому війна щастя» та інші. Прислів'ю завжди знайдеться місце у спілкуванні з дитиною. Скажімо, під час обіду, сніданку, вечері доцільно використовувати такі прислів'я: «Каші маслом не зіпсуєш», «Добрий борщик, та маленький горщик», «Так їсть, аж за вухами лящить», «Ласа кішка до риби, та в воду лізти не хоче». Коли дитина виконує трудові доручення неохоче, нашвидкуруч, відмовляється, знову в пригоді стануть прислів'я: «Без праці нічого не зробиш», «Поспішиш – людей насмішиш», «Не так лінь, як не хочеться», «Відкладену роботу снігом замете», «Не хитруй, не мудруй, а чесно працюй». На прогулянці відкривається багато можливостей поповнення знань і словника дошкільняти прислів'ями: «Багато снігу – багато хліба», «Де багато пташок, там немає комашок», «Як у травні дощ надворі, то восени повні комори», «Зимом сонце світить, та не гріє», «Вночі тріщить, а вдень плющить», «Без вітру і трава не шелестить». Розмови з дітьми на суспільно-політичні теми також супроводжуються пареміями: «Батьківщина – мати, умій за неї постояти», «Миром дорожити – людям довго жити», «Де згода панує, там і горе танцює», «Дерево міцне корінням, а людина – друзями». Паремії морального плану також завжди будуть доречні: «На злодієві шапка горить», «Не хвали сам себе, нехай тебе інші хвалять», «От вам Лука: рукавиці

в кишені, а він їх шукає», «Скупий складає, а щедрий споживає», «Не все золото, що блищить», «Чуже переступи, а не займи». Знадобляться паремії й на етичну тематику. Наприклад, у бесіді про чесність і правдивість можна використати прислів'я: «Краще гірка правда, аніж солодка брехня», «Правда кривду переважить»; бесіду про сміливість та хоробрість супроводять такі прислів'я: «Страху нема там, де його не бояться», «Вовків боятися – в ліс не ходити». Праця дітей на ділянці, на городі може супроводитися прислів'ями: «Добрий початок – половина діла», «Як посієш, так і пожнеш», «Щоб мати, треба працювати». На заняттях з образотворчої діяльності, коли діти виготовляють різні речі, іграшки, малюють, ліплять, про тих, хто поспішає, не старається, вихователь може сказати: «Косо, криво, аби живо», «Робить – як мокре горить», «Діло майстра величає», «Доки не впріти, доти не вміти», «Не журись та за діло берись». На основі прислів'їв та приказок виробився стрункий народний календар, з яким знайомимо дошкільнят. Так, наприклад, узимку вихователь використовує такі паремії: «Грудень – ніч року», «Грудень – на всю зиму землю студить», «Більша зима – зеленіше літо», «Січень – рік січе», «Зимою хуртовина – влітку негода», «Зимове тепло – літній холод». Насамперед, варто зауважити, що паремії не слід заучувати з дітьми, а потрібно використовувати до слова. Не обов'язково пояснювати його переносний зміст, а деколи потрібно підкреслити його влучність, образність. Дорослий повинен знати велику кількість прислів'їв, щоб завжди вжити їх при нагоді, адже вжите вчасно прислів'я підкреслює, вибирає в яскраву одягу думки і швидше запам'ятовується дитиною, спонукає її до вживання у своїй мові. На основі прислів'їв та приказок виробився стрункий народний календар з народними прикметами, які нагромадив людський досвід, відображаючи життя природи, а в ньому – життя людини.

Значну роль у гуманістичному вихованні дошкільнят відіграють мудрослів'я – малий фольклорний жанр, який несе в собі згусток народної мудрості: «Не купи коту в мішку», «У невмілого руки не болять», «На своєму смітті і півень гордий», «Кінь на чотирьох – і той спотикається».

Багато спільного з пареміями та мудрослів'ями мають загадки. Їх об'єднує передусім метафоричність, що ґрунтується на спостереженнях над природою та побутом, а також стиль та чіткість викладу. Переносне значення вислову дозволяє іноді вживати загадку як прислів'я («Прийшов хтось, узяв щось, бігти за ним, не знаю за ким»). Через те здавна усталена традиція об'єднувати обидва жанри у спільних збірках. Життя слова – ось найтонша, найміцніша ниточка, ось та ниточка, яку треба нам просувати від кожного серця до великого вічного – рідної мови. Найголовніше – пробитися до животворного джерельця думки, пробудити думку, все це можна пробудити словом. Життя слова – це царство думки.

За допомогою загадки у дітей розвивається мовлення. Коли ми загадуємо загадку, у дитини одразу концентрується увага, щоб розгадати її. Дитина використовує свій набутий досвід. Щоб відгадати загадку, дитина повинна сприйняти поставлене питання і дати відповідь. Коли у дитини добре розвинена мова, вона, аналізуючи, порівнюючи, синтезуючи, розв'язує задачу, тобто – відгадує загадку. За допомогою загадок ми заострюємо мислення, увагу дітей, тим самим формуючи особистість дошкільника.

До перлин народної творчості належать і скоромовки. Це фольклорний жанр, побудований на поєднанні звуків, які ускладнюють швидку вимову слів. Скоромовка – це своєрідна мовна гра гумористичного спрямування. Жвавість ритму, цікавий зміст сприяють легкому запам'ятовуванню їх. Скоромовки дітям завжди подобалися. Переймаючи їх одне від одного або від старших, діти легко їх запам'ятовують і залюбки ними розважаються.

Усі ці зразки усної народної творчості використовуються під час різних видів діяльності дитини. Скоромовки вивчаємо з дітьми старшого дошкільного віку: заучують їх колективно на заняттях з розвитку мови, індивідуально або з невеликою групою дітей у повсякденному житті. Особливо цікавими для дошкільників є скоромовки діалогічної форми. Для промовляння їх діти поділяються на дві групи. Одна група запитує, друга відповідає. Після дворазового промовляння діти міняються ролями. Своєрідні й ігри-скоромовки з елементами змагання: хто краще промовить скоромовку? Хто більше знає скоромовок? Аналогічна робота провадиться з чистомовками.

Широко використовуються у роботі з дітьми заклички і промовляння, які пов'язані з вірою давньої людини в магічну силу слова. Розвиваючись, народ поступово втрачав цю віру, однак, рудименти такого уявлення лишилися серед дітей. Заклички до сонця, дощу, хмар пов'язані з хліборобською працею наших давніх предків. У далекому минулому вони, ймовірно, супроводжувалися певними магічними діями, невиразні відгомони яких можна помітити у деяких текстах. Безперечно, заклички змінилися від тих прадавніх часів, але залишилася їхня суть – прохання, щоб пішов чи припинився дощ, вийшло сонечко чи розійшлися хмари. Різновидом закличок є звертання до комах, птахів, рослин, води, лісу. Діти звертаються до миші, щоб «дала

новий зуб» до мурашок, щоб доїли крихти хліба, до шуліки, щоб не хапав курчаток, до грибів, щоб сходилися докупи, до води, щоб швидко стікала після купання.

З усіх жанрів дитячого фольклору чи не найбільш «дитячими» є прозивалки. У цій своєрідній формі самовираження яскраво виділяються особливості дитячої етики, безпосередність дитячої реакції в момент сварки чи суперечки на слова, образи, жести, гримаси, а то й дії. Прозивалки будуються переважно двома напрямками – як твердження і як звертання. Щоб дошкулити висміюваному, йому приписують недоладні, безглузді, принизливі дії. З рядів цих пісеньок постає страшений ненажера, безмежний боягуз або хвалько, хтось неохайний, невмілий, неповороткий тощо. Часом приводом до створення прозивалок стають і зовнішні вади людини, дістається в них мазунам і плаксіям, не минає їхнє жало й людей старших, таких, які чимось не відповідали уявленню дітей про звичне, нормальне. У випадках, коли прозивалка будується як звертання, висміюваному пропонується виконати дію, що емоційно має негативне забарвлення. У прозивалках найпершою сходинкою у створенні образу є приклади до імені чи інших «визначень» героя, які використовують мало не в усіх зразках і обираються за співзвучністю з обіграваним словом. Прозивалки мають чітку ритмічну будову, чітке римування. Все вищезазначене глибоко впливає на гуманістичне виховання особистості.

Висновки... Отже, використання творів усної народної творчості дає дітям можливість пізнавати культурно-історичний досвід свого народу, пишатися ним. Примножувати його. Все це сприяє вихованню почуття прекрасного, чесності, добропорядності, сміливості, гордості за свою мову, свій народ, свою Батьківщину, що є важелем гуманістичного виховання.

Список використаних джерел і літератури:

1. Дмитренко М. К. Українська фольклористика / М. К. Дмитренко. – К., 2001. – 575 с.
2. Лозко Г. Українське народознавство / Г. Лозко. – К. : Зодіак-ЕКО, 1995. – 321 с.
3. Макаренко О. Мова барвіста, мова багата / О. Макаренко. – Тернопіль : ТзОВ «Тернограф», 2010. – 211 с.
4. Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні / К. Д. Ушинський // Вибр. пед. твори : у 2-ох т. – К. : Рад. школа. – Т. 1. – 99 с.
5. Франко І. Вибрані статті про народну творчість / І. Франко. – К., 1955.
6. Шумада Н. Золоті зерна мудрості народної / Н. Шуманда. – К. : ВЕСЕЛКА, 1971. – 226 с.

Анотація

О.П.Макаренко

Малые фольклорные жанры в гуманистическом отношении к личности

В статье рассматриваем этнопедагогические аспекты формирования дошкольников. Основное внимание обращаем на роль малых фольклорных жанров в гуманистическом воспитании.

Ключевые слова: этносредовище, малые фольклорные жанры.

Summary

O.P.Makarenko

Small Folklore Genres in Humanistic Attitude to Personality

Ethno-pedagogical aspects of formation of preschoolers are analyzed in the article. Special attention is paid to the role of small folklore genres in humanistic education.

Key words: ethno-environment, small folklore genres.

Дата надходження статті: «13» вересня 2012 р.